

Posudek diplomní práce Jana Morávka: *Erasmus Rotterdamský: Dialogus Ciceronianus* – překlad a komentář vybraných částí. UK v Praze, FF, Ústav řeckých a latinských studií 2016. 79 + XXIII stran.

Předkládaná práce Jana Morávka se skládá ze dvou hlavních částí: z filologicko-historické studie, která stručně podává stručný přehled vývoje názorů na napodobování jazyka a stylu M. T. Cicerona, přináší rozbor obsahu dialogu *Ciceronianus* (1. vyd. 1528), vyzdvihuje jeho základní myšlenky, smysl a účel; vedle toho diplomant zařazuje tento spis jednak do kontextu Erasmoveho života a díla, jednak šířeji do kontextu historie sporů o napodobování jazyka a slohu M. T. Cicerona na konci 15. a začátku 16. století. Druhá část, která – dle Morávkových slov – je hlavním cílem jeho práce, přináší překlad tří vybraných pasáží tohoto díla, s komentářem obsahovým i překladatelským.

Ad studie:

Záměrně ignoruji dle mého „nešťastný“ první odstavec, v němž autor používá zastaralé klišé: o „středověku, kdy lidé tolik nedbali o podobu věcí na tomto světě, ale spíše se upínali na život posmrtný“, protože i méně poučený čtenář ví, že moderní historiografie již desítky let tuto simplifikaci neuznává a ukazuje mnohostrannou složitost i pestrost všedního i svátečního života středověkých lidí; přeskakují i další větu, v níž Morávek popírá důležitost formální stránky jazyka ve středověku, což zase zpochybňují historici vzdělanosti, kteří studují univerzitní vzdělanost, řečnictví a další písemné a učenecké projevy (kazatelství, formulářové sbírky, *ars dictaminis* apod.)

Líčení Erasmoveho života, stručná historie recepce Cicerona a jeho napodobování (ciceroniánství) od antiky po Erasma, podstata sporu o způsob napodobování Cicerona, jsou podány vcelku výstižně, s využitím relevantní odborné literatury, snad s jednou výjimkou: Kdyby Morávek znal „Encyklopedii novolatinského světa“ (*Brill's Encyclopaedia of the Neo-Latin World*, ed. by Ph. Ford, J. Bloemendal and Ch. Fantazzi) vydanou v r. 2014, mohl by se opřít i o podobné stručné shrnutí ciceronianismu, v němž jej předešel Charles Fantazzi článkem *Imitation, Emulation, Ciceronianism, Anti-Ciceronianism* (Part I, s. 141–153); věděl by, že k tématu existuje i další nezanedbatelná literatura, kterou on nepoužil (a kterou nebudu vyjmenovávat, kolega ji najde v poznámkách a na konci uvedeného článku Fantazziho; připomenu alespoň sborník vydaný D. Westem a T. Goodmanem: *Creative Imitation and Latin Literature*, 1979). Fantazzi mj. připomíná ještě Leonarda Bruniho, kterého Morávek nezmiňuje, jde dále v 16. stol. až k Muretovi a Lipsiovi, ale hlavně věnuje šest sloupců (s.

148–151) rozboru Erasmova dialogu *Ciceronianus*, kde přináší řadu podnětů, jistě i pro kol. Morávka: např. připomíná, že mluvící jméno *Bulephorus* z řeckého βουηφόρος je epitheton užívané pro předáky a vojevůdce v *Íliadě*, další mluvící jméno *Nosoponus* navrhuje přeložit jako „workaholic“, věnuje se i pojmu *decorum*, jehož důležitost si ovšem uvědomuje i kol. Morávek) etc. V *Encyklopedii* je dále věnováno několik drobných příspěvků vybraným Erasmovým dílům; je tu i důležitý článek T. Tunberga: *Neo-Latin Prose Style (From Petrarch to c. 1650)*, s. 155–160), jehož autor tu navazuje na své starší práce o ciceronské latině a latině Erasmově ve srovnání s latinou středověkou - viz literatura ibidem na s. 160). Vím, že literatury k Erasmovu je ohromné množství a že se kol. Morávek zaměřil hlavně na literaturu k dialogu *Ciceronianus*, příp. k napodobování antických autorů, přesto bych z literatury, kterou Morávek neuvádí, chtěl ještě připomenout knihu B. Beaulieu: *Visage littéraire d'Érasme*, Québec 1973, která mně byla kdysi hodně k užítku pro poznání literárního stylu Erasmova; z dnes již „klasické“ literatury k Erasmovu životu a myšlenkovému světu stále stojí za to číst nejenom Huizingu, ale třeba i R. Stuppericha, *Erasmus von Rotterdam und seine Welt*, Berlin – New York 1977. Z další literatury k slovesnému umění v době renesance a humanismu, k recepci Cicerona za humanismu a k oblibě Erasma ve střední Evropě bych kolegovi ještě doporučil alespoň tři:

Christian Mouchel: *Cicéron et Sénèque dans la rhétorique de la Renaissance*, Marburg 1990; Marc Fumaroli: *L'Âge de l'éloquence. Rhétorique et „res literaria“ de la Renaissance au seuil de l'époque classique*, Genève 1980. Z těchto dvou knih se mj. dozví, že vztah latinistů k Ciceronovi v následujících staletích, který by – jeho slovy v Závěru diplomní práce – „jistě zasluhoval zpracovat v samostatné studii“, byl již reflektován a zpracováván významnými evropskými znalci.

Jako třetí práci bych zmínil sborník *Latinský humanismus*, Bratislava 2008, protože se týká našich geograficky i kulturně blízkých sousedů, nemluvě o tom, že je zde kapitola *Slovenskí Erasmovci*, se slovenským překladem dotyčných Erasmových dopisů.

Ad překlad dialogu:

Morávkovy překladatelské zásady jsou v zásadě akceptovatelné, pouze se mi zdá nedůsledné v jednom případě cizí výraz (*zeloduleia*) vysvětlit v poznámce a v jiném případě jej překládat hned v textu v hranatých závorkách („*referre gratiam* [oplatit vděk]“). O překladu slovních hříček (bod 5 Morávkových zásad) bude řeč níže. Poznámkový aparát je pečlivý a bohatý, nepochybně i díky moderním komentátorům – k dispozici mám nyní pouze Mesnardovu amsterodamskou edici, takže nedokážu zodpovědně posoudit přínos kol. Morávka ke

komentování dialogu. Některé poznámky však pokládám za nadbytečné (např. vysvětlení, co je foliace), u jiných chápu, že byly napsány pro potřeby diplomní práce, aby diplomant přiblížil své překladatelské postupy a zásahy.

Výběr pasáží dialogu je dle mého dobře uvážený a zdůvodněný. Morávkův překlad je čtivý, vystihující svižnost a živost Erasmových dialogů, zjevně díky novodobým komentářům a překladům do některých evropských jazyků i věcně dosti přesný, tj. většinou dobře vystihuje smysl replik a výpovědí účastníků Erasmova dialogu; Morávek se snažil nalézt adekvátní substituci latinských frazeologismů, přísloví či přímo Erasmových hříček, neologismů apod. Opakuji: zjevně díky komentářům a překladům do vernakulárních jazyků, protože kol. Morávek (soudě dle seznamu použitých pomůcek a literatury) nepoužíval dobové či specializované slovníky, které jsou dle mého nutné pro pochopení novolatinských, a tedy i Erasmových textů: mám na mysli slovníky latinského jazyka z 16. a 17. století, jako jsou *Ambrosii Calepini Dictionarium...* (v mnoha vydáních, většinou osmijazyčné verze, nejrozsáhlejší je jedenáctijazyčné vyd.), *Adami Friderici Kirschi Abundantissimum Cornu copiae linguae Latinae et Germanicae selectum* (opět řada vydání), v nichž najdeme i odkazy na Erasma, vešlavínské slovníky z konce 16. století (*Sylva quadrilinguis, Nomenclator quadrilinguis*), Wussinův trojjazyčný slovník z počátku 18. století (*Dictionarium Latino-Germanico-Bohemicum*) ad.; z recentních slovníků především Reného Hovena *Lexique de la prose latine de la Renaissance* (1. vyd. Brill 1994, 2. vyd. s paralelním titulem *Dictionary of Renaissance Latin from Prose Sources* a s angl. překladem hesel, Brill 2006), kde je excerptována i slovní zásoba Erasmových děl. Jsem přesvědčen, že slovníky klasické latiny nemohou pro zdárný překlad Erasma do vernakulárních jazyků stačit.

Musím však uznat, že ač cizojazyčné komentáře a překlady velmi pomohly kol. Morávkovi v orientaci v raněnovověké latině a v přesném pochopení Erasmova textu, v překladu do češtiny musel diplomant projevit – a také projevil – talent pro překládání, ukázal spolehlivou znalost nuancí češtiny a v neposlední řadě obratnost i důvtip v hledání funkčních ekvivalentů jazykových prostředků (lexikálních a syntaktických) Erasmovy latinské mluvy, zvl. pak latinských idiomů, proverbíí, citací antických autorů, slovních hříček apod.. V překladu Morávek často zdařile používá hovorové výrazy či celé frazeologismy spisovné češtiny. Nechci se zde věnovat detailům a uvádět konkrétní příklady, bylo by toho mnoho. Uvedu jen pár příkladů. Mezi zdařile nalezené ekvivalenty počítám např. překlad „To je teprve začátek“ latinské věty *Nihil est quod hactenus audisti*, nebo nápaditý překlad Erasmovy slovní hříčky *facies et macies nescio quid sinistri pollicentur* větou „Tvoje propadlé tváře bez jakékoliv

záře nevěstí nic dobrého“. Naproti tomu za méně šťastný, resp. ne zcela výstižný pokládám překlad replik:

Nos. *Monstri simile narras.*

Bul. *Non est monstrosa veritas: qui mentitur, monstri simile dicit*

přeloženo:

„**Nos.** To je příšerné, co mi tu vyprávíš.

Bul. Pravda není příšerná, příteli, příšery jsou v pohádkách.“

Jednak *monstri simile* není totéž co „příšerné“ (to by asi Erasmus použil prosté *monstrorum*) - dle mého Erasmus použitím adj. *simile* kritiku trochu oslabuje, relativizuje, postava v originále to netvrdí tak apodikticky a sebejistě jako v překladu; jednak šlo Erasmovi o protiklad pravdy a lži – pravda není obludná, zatímco lež ano; ale opět to zde Erasmus trochu oslabuje oním *monstri simile*, což bych překládal: „kdo lže, ten říká něco, co mi připadá obludné (co se zdá obludné, co vypadá obludně); možná tu Erasmus čtenáři podsouval i paralelu s *veri simile*. A navazuje spojením *Ciceroni simillimum*, což je frapantní opak onoho *monstri simile*. O tyto souvislosti český čtenář v Morávkově překladu přišel a navíc se musí domýšlet, že pohádka je něco nepravdivého, lživého, aby uhádl Erasmovu opozici pravdy a lži. A k tomu vložení jakéhosi vokativu sdílnosti „příteli“ (v orig. žádné oslovení není) je dle mého zbytečné vylepšení Erasma, resp. zbytečný pokus o přiblížení rozhovoru Erasmových postav dnešnímu způsobu komunikace. Kdyby Erasmus chtěl, jistě by zde použil (pro nějaké zdůvěrnění nebo snad ironii?) oslovení *amice*, *amicissime*, *carissime* apod. Nechtěl – tak proč ho „vylepšovat“!?

I jindy by Jan Morávek mohl pečlivěji zvážit užívání poněkud příznakových českých frazeologismů, tam, kde Erasmus má víceméně neutrální slovník, třeba z nějakého vědního oboru: např. si nejsem jist, zda substituce věty *si res vocetur ad exactum iudicium* českou aluzí na slova evangelia: „pokud by došlo na lámání chleba“ je stylisticky ekvivalentní. Jindy však Morávek z mně nepochopitelných důvodů Erasmovo bohaté vyjadřování „ochuzuje“, když např. svévolně usoudil, že fráze *nonnullas peregrinas voces civitate Romana donavit* je „příliš odvážná metafora“, a proto ji v překladu neponechal, „aby nepůsobila rušivě“ (!) Proč je ta metafora příliš odvážná? Koho a v čem by měla rušit? Naopak, tímto řešením kol.

Morávek připravil českého čtenáře o krásnou metaforu (jak Cicero „udělil některým slovům římské občanství“), která se výborně hodí pro ocenění faktu, že antický spisovatel, tvůrce a novátor Cicero učinil některé výrazy součástí slovníku, a tedy myšlenkového světa Římanů. Formulací, že ona cizí slova „v latině zdomácněla“ překladatel dle mého oslabil Ciceronův

tvůrčí přínos a vliv na slovní zásobu svých současníků a následovníků – Erasmus tou metaforou zdůrazňuje, že to byl právě Cicero, kdo svou prací a intelektem umožnil, aby ta cizí slova v Římě zdomácněla.

A ještě poznámka k přepisu latinské edice:

Nenašel jsem poznámku, z jaké edice je Morávkův přepis pořízen; vzhledem k tomu, že u překladu je odkaz na Mesnardovu edici, předpokládám, že předlohou přepisu bylo právě toto vydání: pokud ano, pak není přepis věrný: Morávek upravuje např. velká písmena (*romana* u Mesnarda → *Romana*).

Chybně je přepsáno řecké slovo σύντροφος jako „suntrophos“ – proč tento přepis nedávající smysl? V poznámkách přece kolega Morávek užívá řecké fonty.

V autorem uvedené Bibliografii bych vytkl pouze neúplnou citaci edice Erasмова *Dialogus Ciceronianus* v Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami, pro lepší identifikaci svazku by snad místo Tom. I, vol. 2 mělo stát spíše Ordinis primi Tomus secundus, ale především zde chybí stránkový rozsah dialogu.

Nakonec ještě pár drobností:

Jedna se týká k pravopisu: Kolega Morávek by si měl ujasnit, jaký pravopis chce pro přejatá slova z latiny užívat. Zdá se, že upřednostňuje archaizující pravopis, často s grafickou podobou, kterou už současná *Pravidla českého pravopisu* (dále PČP) ani nepřipouštějí: např. „poesie“. Často je však v tom nedůsledný: jednou píše „diskuse“, jindy „diskuze“; na s. 17 jednou „posice“ (ač PČP tuto variantu již neznají) a na téže straně (!) též „pozice“; sice píše „realisuje“, ale vedle toho má „exkurz“ atd. atd.

Druhá poznámka se týká českého ekvivalentu pojmu *imitatio*. Proč nepoužívat v češtině vžitě a užívané ekvivalenty „nápodoba“, „napodobování“. Kol. Morávek hýří užíváním slova „imitace“, nápodobu užil snad jenom jednou. Navíc myslím, že pro starší generaci má slovo „imitace“ speciální konotaci: dříve byla imitace především označení pro druh levného salámu (šlo o napodobeninu uherského salámu).

Závěr: Mé výtky, připomínky a doplňky v žádném případě nebrání uznání Morávkem vynaloženého úsilí i jeho výsledku. Diplomant v ní prokázal, že je obeznámen s většinou relevantní literatury, použil ji způsobem odpovídajícím odborné a vědecké práci, jeho diplomní práce má všechny potřebné náležitosti, kandidát ukázal, že vcelku ovládl i

filologické „řemeslo“. Předloženou diplomní práci proto doporučuji k obhajobě a hodnotím ji jako velmi dobrou.

V Praze dne 2. 9. 2016

PhDr. Martin Svatoš, CSc.
Kabinet pro klasická studia
Filosofický ústav AV ČR